

דרור פיקסלר

על הגולל ועל האהל - ברורים בדיני טומאת כהן

פתיחה

ר' יוסף קארו בהקדמתו לספר בית יוסף על הטור, הגדיר את "משפט הספר ומעשהו" וכך כתב:

ואם המחבר ישמיט סברת איזה פוסק כמו שתמצא פעמים הרבה שהשמיט סברת הרי"ף או סברת הרמב"ם או סברת פוסקים אחרים, יביא סברת הפוסקים הנשמטים וטעמם.

וכן בתארו את דרכו בפסק ההלכה כתב:

ולכן הסכמתי בדעתי כי להיות שלשה עמודי ההוראה אשר הבית, בית ישראל, נשען עליהם בהוראותיהם הלא המה הרי"ף והרמב"ם והרא"ש ז"ל, אמרתי אל לבי...¹

והנה הלומד הלכות טומאת כהנים בבית יוסף נתקל בתופעה יוצאת דופן. בסימנים שע-שעא (חלק יורה דעה) לא הזכיר הבית יוסף את הרמב"ם ולו פעם אחת! (גם בשאר הסימנים בנושא, מוזכר הרמב"ם בצורה שולית בלבד.)

עובדה זו מתמיהה עוד יותר כיון שמדובר בנושא הקשור לדיני טהרות, שבו הרמב"ם העיד על עצמו שעמל רבות להבנת הדברים ואף על פי כן הושמטה דעתו.²

אם נרצה לטעון שבנושאים בהם עוסקים סימנים אלו, אין הרמב"ם מביע דעה; אין הדבר נכון. אדרבה, יש מספר הלכות שהובאו בבית יוסף ונפסקו בשולחן ערוך כדעה מוסכמת אבל הרמב"ם חולק על הלכות אלו. ולא רק שלא נפסק כדעתו אלא שדעתו לא הוזכרה כלל. ואביא דוגמא אחת לדבר:

1. אמנם, אין הבית יוסף פוסק כדעת הרמב"ם עצמו, אלא לפי הבנת המגיד משנה והר"ן ודומיהם ברמב"ם, אבל אין זה מענייננו כאן. על עקרונות פסיקת הבית יוסף ראה י"מ תא שמע, רבי יוסף קארו בין אשכנז לספרד, תרביץ נט (תש"ן) 153-159.

2. "ולא ידע באמת ערך התועלת שבו, אלא מי שכבר יגע ימים ונדד שינה לילות, בהלכה מאותם ההלכות שבתחלת שבת ופסחים או חגיגה וזבחים וחולין ודומיהן ולא נתברר לו כלל לסמוך עליו, ואחר כך יקרא מבוא זה ומה שאחריו ויהיו לו כל אותם הדברים בנויים על יסודותיהם, הרי אז ידע ערך מה שנעשה כאן". (סוף ההקדמה למסכת כלים עמוד כד מהדורת ר"י קאפח [ללא המקור]. כל הציטוטים מפרוש המשנה יהיו ממהדורה זו). בספר המצוות בסוף עשה קח המליץ הרמב"ם על פירושו למסכת טהרות, וכך כתב: "וכבר פרשנו אנו סדר זה כלו, כלומר סדר טהרות, פרוש שאין צריך לעיין בספר אחר עמו בשום דבר מעניני הטמאה והטהרה". וראה גם פרוש המשנה לערלה פרק ב משנה יג ולחגיגה פרק ב משנה ב.

"טפח על טפח על רום טפח מרובע מביא את הטומאה..." (משנה אהלות ג, ז) ולכן אם מצוי מת בחדר, ובחדר חלון הפתוח לחדר סמוך (בשעור הנזכר), החדר השני טמא. אמנם ניתן למעט את הפתח מהשיעור הנזכר ובכך לעצור את הטומאה מלעבור לחדר הסמוך; ודין זה נלמד ממשנה באהלות (יג, ח): "ואלו ממעטין את הטפח, פחות מכזית..."¹, ומגמרא בבבא בתרא (יט ע"ב-כ ע"א) בסוגית ביטול ריקק בחלון. תוספות (שם ד"ה היא) חידשו, בעקבות קושיה מסוגיה בשבת, שיש שתי אפשרויות בסתימת הפתח: 1-מיעוט הפתח, ובמקרה שכזה צריך לבטל את הסתימה באותו מקום. 2- סתימה גמורה של הפתח, ואז אין צריך ביטול באותו מקום.³

כך גם סוברים הרא"ש והטור והביאם הבית יוסף, וכך נפסק בשולחן ערוך (סימן שעה סעיף א).

בניגוד לדעות אלו, הרמב"ם בהלכות⁴ טומאת מת (פרק טו הלכה א) פסק: חלון תשיש שסתמה כולה או סתמה עד שנשאר בה פחות מטפח, אם בדבר החוצץ בפני הטומאה סתם הרי זה חוצץ, והוא שיהיה דבר שאין זעתו לפנותו.

ברור מדבריו, שאין כל הבדל בין מקרה שהחלון נסתם כולו למקרה שהתמעט בלבד, דין אחד להם שצריך לבטל את הסתימה בחלון.⁵ כך פסק גם בפירוש המשנה (אהלות פרק ו משנה ב ושם פרק יג משנה ו). דעת הרמב"ם, כאמור, לא הובאה בבית יוסף וכן אין לה זכר בשולחן ערוך ובנושאי כליו.⁶

3. גם בסתימה וגם בביטול צריך להיות דבר שאינו מקבל טומאה. ראה שולחן ערוך יורה דעה שעה, א ברמ"א, וטי"ז שם ס"ק ב.

4. כל הציטוטים ממשנה תורה הם על פי מהדורת ר"י קאפח, שהיא המהדורה המדויקת ביותר למשנה תורה שיצאה עד היום. עד כה יצא לאור עד ספר עבודה. משאר הספרים (בעיקר ספר טהרה) הציטוטים על פי גליונות של מהדורה זו שניתגו לדפוס אך טרם יצאו לאור, ותודתי נתונה לרב קאפח שהואיל לתת לי אותם. (בזמן הוצאת קובץ זה כבר יצאו לאור גליונות מהדורה זו).

5. לראב"ד בהשגות (שם) יש שיטה נוספת, וגם היא לא הובאה בבית יוסף. ראה ערוך השולחן העתיד סימן כט סעיפים ז-ט, וראה חזון איש על מסכת אהלות סימן יח ס"ק ג שדן בשיטת הרמב"ם בנושא.

6. בטור ובבית יוסף בסימנים אלו יש דברים "נסתרים" נוספים, לדוגמא- הטור מביא דין ארובה בין בית ועליה, והסביר הבית יוסף שהטור בחר דין זה שבו החידוש הגדול ביותר מכל המשניות בפרק י באהלות הדין בדיני ארובה. והנה, אין דין זה מובא במשניות אהלות כלל! (הגם שבאר הגולה סימן שעה אות ו כתב: "משנה ריש פרק י דאהלות") ניתן ללמוד דין זה מהמשנה בפרק י משנה ה. גם בדין זה, אין דעת הרא"ש, המובאת בבית יוסף ושנפסקה בשולחן ערוך סעיף ב, דעת יחיד. המהר"ם מרוטנבורג (רבו של הרא"ש) בפירושו למשניות אהלות חולק בדין זה ולא הוזכר בבית יוסף. בדורנו, מחלוקת זו הפכה למעשית ביותר ביחס לחציצת טומאה בבתי חולים, ראה מה שכתב רמ"מ שפרן בקובץ תחומין חלק ה עמודים 243-225, ותגובות בתחומין חלק י.

בעקבות ההתעלמות מדעת הרמב"ם בנושא, ברצוני לבאר במאמר זה מספר יסודות בדיני טומאת קבר והשלכותיהם, וכך להסביר כמה הלכות בהם הרמב"ם חזר בו מדבריו בפירוש המשנה⁷ ובתשובות.

א. גולל ודופק

בהגדרת גולל ודופק נחלקו הראשונים⁸. הרמב"ם הגדיר אותם בכמה מקומות: בפירוש המשנה והוסיף שם את מעמדת ההלכתי.
המקום הראשון, במשנה בערובין (פרק א משנה ז): "...ומטמא משום גולל ורי מאיר מטהר" וכתב שם הרמב"ם במהדורה קמא של פירוש המשנה (מהדורת ר"י קאפח הערה 19): "גולל, כוך של קבר", ואחר כך תוקן:
גולל, כיסוי הקבר. כל הנוגע בו יטמא שבעת ימים **זה מפורש בתורה**: "כל הנוגע בחלל חרב או במת או בעצם אדם או בקבר..." ויתבאר זה היטב במקומו במסכת אהלות.
וחזר על דבריו בפירוש המשנה לנזירות (פרק ז משנה ה): "וגולל, תקרת הקבר. ודופק, צדדי הקבר".

ושילש את דבריו, כפי הבטחתו, על המשנה באהלות (פרק ב משנה ז):
הגולל והדופק מטמאין במגע ובאהל ואינם מטמאין במשא. ר' אליעזר אומר מטמאים במשא. ר' יהושע אומר אם יש תחתיהן עפר. קברות מטמאין במשא, ואם לאו אינן מטמאין במשא. אי זה הוא הדופק? את שהגולל נשען עליו. אבל דופק דופקין טהור.
והאריך להסביר:

גולל הוא המכסה שמכסין בו את המת, בין שהיה של אבן או של עץ או זולתן. ודופק הם דפנות הקבר אשר עליהן יהיה הגולל. וגם הן, בין שהיו של אבן או של עץ או יסודות הכתלים הבנויים בקרקע, כי הן ביחס אל הגולל דופק דופקין. זה שהגולל והדופק מטמאין במגע **הרי הוא מפורש בתורה**: "כל הנוגע בחלל חרב ... או בקבר", עשה דין הקבר כדין המת. כמו שהמת

7. על חזרות מפירוש המשנה ורדיפת הרמב"ם אחר האמת תמיד, ראה מה שכתבנו בקובץ מעליות יב, אדר תשנ"ב עמודים 78-65. ויש לחוסיף על דברינו שם את עדות ר' אברהם בן הרמב"ם בספר המספיק לעובדי השם (מהדורת דנה עמוד 71): "ולו שמע אותו אבא מארי זצ"ל, היה מודה בו כפי שציווה יהוי מודה על האמת. והרי תמיד ראינוהו ז"ל בכירור מסכים אל הקטן שבתלמידיו, לגבי האמת, למרות עושר לימודיו".
8. ראה רשימי כתובות ד ע"ב ד"ה "גולל", ותוספות שם ד"ה "עדי"; פירוש הגאונים לסדר טהרות מהדורת ריינ אפשטיין על מסכת כלים (עמוד 80); סדרי טהרות על מסכת אהלות סד ע"א; משנה מהדורת אלבק בהשלמות לעירובין (פרק א משנה ז) ובהשלמות לאהלות (פרק ב משנה ז); אור הישר לרי"ש הילמן על חולין עב ע"א (קדשים חלק ב עמודים 153-151); וראה אנציקלופדיה תלמודית חלק ה בערך גולל ודפק (עמוד שסט).

עצמו מטמא במגע ובאהל כך הקבר בכללותו, מכסהו ודפנותיו; מטמא במגע ובאהל... (והמשיך בהסבר המחלוקת בין הדעות במשנה, וסיים) ונקראו דפנות הקבר דופקין, מפני שהם דוחקים את המת, "ודפקום יום אחד". ונקראת תקרת הקבר גולל מפני שהיה נעשה אצלם מאבן שמגלגלין אותה על פי הקבר ממה שנאמר אבן גלל, ענינו אבן מתגלגל.

ברור מהמקורות לעיל, שגולל ודופק הם בעצם קבר (והשמות לפעמים מתחלפים), ודינם כדין הקבר שטמא מהתורה.

גם בהקדמה למסכת כלים, מנה הרמב"ם בין שלשים ושניים אבות הטומאה מהתורה את הקבר (עיין מהדורת הר"י קאפח; ובין אחד עשר אבות הטומאה מדרבנן שבמת, לא הזכירו גולל ודופק (עמוד יג ס)).

במסכת נזירות פרק ז מונה המשנה את כל הטומאות שנוזר שנטמא בהן מגלח את שערו וסותר את ימי נזרו. במשנה ג מונה התנא את הטומאות שאם נטמא בהן הנוזר אינו מגלח ואינו סותר:

אבל הסככות והפרעות ובית הפרס וארץ העמים והגולל והדופק ורביעית דם ואהל ורובע עצמות וכלים הנוגעים במת וימי ספרו וימי גמרו - על אלן אין הנוזר מגלח. ומזה בשלישי ובשביעי ואינו סותר את הקודמים...
השאלה המתבקשת היא, מדוע אין הנוזר מגלח על טומאות אלו?
וכך ענה הרמב"ם על שאלה זו בפירוש המשנה (ס):

אלא אף על פי שמתטמא בכל אלו וצריך הזאה שלישי ושביעי כמו שביאר ואמר "ומזה בשלישי ובשביעי", אינו חייב תגלחת ואינו סותר הימים הראשונים, אלא בטומאות ידועות והן טומאות שהן מעצמו של מת שנאמר "וכי ימות מת עליו...", ולא נאמר וכי יטמא לנפש וטמא את ראש נזרו.
כלומר אף על פי שזו טומאה מהתורה, אין זו טומאה הפורשת מן המת, ונוזר מוזהר רק על טומאות הפורשות מן המת.⁹

9. בדרך זו הסבירו הרבה מהראשונים, ראה ספר ההשלמה על ברכות יט ע"ב (מהדורת הרש"ר עמוד ריא) שמקשה שהרי גולל ודופק מטמאים מהתורה, ואם כן מדוע אין כהן מוזהר כל כך? ותיירץ על פי תוספתא נמכות (סוף פרק ג הובא גם בשמחות פרק ד משנה כא), שכל טומאה מן המת שנוזר אינו מגלח עליה, כהן אינו לוקח עליה את הארבעים, ובמסכת נזירות (פרק ז משנה ג) למדנו שאין נוזר מגלח על גולל ודופק, ולכן כהן אינו מוזהר. והרי למדנו שאסור לכהן להכנס לבתי קברות! ותיירץ שבבתי קברות יש טומאה רצוצה ולכן אסור להכנס לבית קברות, אבל מדין גולל ודופק אין איסור! והשווה לתוספות רבנו יהודה שירלאון על ברכות (ס), מהדורת זק"ש עמודים רלב-רלז), ועוד נרחיב בענין זה בהמשך. הכלל שהובא במסכת שמחות פרק ד משנה כא: "כל טומאה מן המת שנוזר מגלח עליה סופג את הארבעים, ושאין הנוזר מגלח עליה אין סופג את הארבעים" דומה במעט לכלל שקבע הרמב"ם (הלכות טומאת מת פרק ג משנה ג) שכל טומאה שאין הנוזר מגלח עליה אינה מדין תורה, אבל הכלל הובא בלשון "יראה לי". לעניות דעתי הרמב"ם לא ראה כלל או

אבל במשנה תורה חזר בו הרמב"ם מהסברו בגדר גולל ודפק וכתב בהלכות טומאת מת (פרק ב הלכה טו):

הקבר, כל זמן שהטומאה בתוכו מטמא במגע ובאהל כמת דין תורה... אבל המעמיד כלים או האבנים וכיוצא בהן בצדי המת, וכסה עליו מלמעלה בכלים או באבנים וכיוצא בהן, זה הכסוי המוטל מלמעלה נקרא גולל, ואלו הצדדין המעמידין את הגולל שהוא נשען עליהן נקראין דופק. ושניהם - הגולל או הדופק מטמאין במגע ובאהל כקבר, וטומאתם מדברי סופרים... מכאן ברור שיש דין אחד לקבר ואחר לגולל ודופק, שטומאתם מדרבנן בלבד¹⁰. והדגיש הרמב"ם את ההבדלים בין דין קבר לבין דין גולל ודופק בהלכות אבל (פרק ג הלכה יא):

...וכן אם נכנס לבית הפרס או יצא לחוצה לארץ או שנטמא בדם תבוסה או בגולל ובדופק וכיוצא בהן, מכין אותו מכת מרדות, מפני שהן אבות של דבריהם, כמו שביארנו בהלכות טומאת מת. אבל אם נכנס לבית הקברות לוקה מן התורה, וראה גם בהלכות טומאת מת פרק ה הלכה יא¹¹.

לא ראה כמקור הלכתי את מסכת שמחות! הלומד בדקדוק הלכות אבל רואה שאת הדינים שהובאו בשמחות, הרמב"ם לא פסק ובמקומות שנושאי כליו הפנו לאבל רבתי, יש לכך גם מקבילות בבבלי ובירושלמי (ברור שהיה מקור תנאי בשם אבל רבתי כפי שמצוטט בגמרא, אבל בפני הרמב"ם הוא לא היה) ויש להאריך בזה במקום אחר.

10. אין ברצוני להכנס כאן לדיון במונח "דברי סופרים" ברמב"ם, אבל במקום זה כולם יסכימו שהפירוש הוא "דרבנן" כפי שגם יוכח ממקורות נוספים. לא ברורים לי דברי הרבי מראדזין בסדרי טהרות על אהלות מח ע"א ו - סג ע"ב שגם כאן דין גולל ודופק מהתורה (ולא הזכיר את ההלכה באבל). וראה מרכבת המשנה הלכות טומאת מת ב טו שכתב בפשטות שדין גולל ודופק מדרבנן (והוסיף לדחות את דברי הכסף משנה), והסביר את הסוגיא בחולין עב ע"ב שם, וכן עשה הנצי"ב בפירושו לספרי (במדבר פרשת חקת פייסקא ה). גם ר"ח אריאלי בבאר יעקב סימן נג כתב בפשטות שגולל ודופק דינם מדרבנן (וניסה לישב את שיטת הרמב"ם בחולין וטען שיש טומאת גולל ויש טומאת קבר בגולל, ודבריו קשים, ע"ב שם), וכן סובר ר"ח קויפמן בפתח האהל כלל ו סימן ד, ע"ב שם וראה ר"ד צוקערמאן, ענין גולל ודופק, הדרוס כה (ניסן תשכ"ז) עמודים 61-60.

11. על פסיקה זו של הרמב"ם קשה מגמרא מפורשת בחולין עב ע"ב ש"בין לר' עקיבא ובין לר' ישמעאל (החולקים שם) גולל ודופק טומאתם מדין תורה, וכך השיג הראב"ד בהלכות טומאת מת. אולי יש לומר שהרמב"ם הסביר כמאירי בברכות יט ע"ב: "אפשר שטומאת גולל אף על פי שסמכוה מן המקרא כמו שאמרו: 'על פני השדה' - לרבות גולל ודופק, מדברי סופרים היא וקרא אסמכתא בעלמא הוא". תרוצים נוספים ראה מה שכתבנו בהערה הקודמת, וראה פרוש עמק הנצי"ב על הספרי פרשת חקת פייסקא ה שטיפל ביסודיות בביטוי "הלכתא גמירי לה" (שהוזכר בדין גולל) בשיטת הרמב"ם.

בנוסף לחזרה זו, חזר בו הרמב"ם במשנה תורה גם: מהסיבה שהוא הביא בפירוש המשנה לעובדה שאין הנזיר מוזהר על הגולל והדופק. הרמב"ם קבע בהלכות טומאת מת (פרק ג סוף הלכה ה): "לפיכך אני אומר שכל טומאה מן המת שאין הנזיר מגלח עליה - אינה דין תורה". ובהלכות נזירות (פרק ז הלכה ה) פסק על פי המשנה בנזירות (פרק ז הלכה ג שהובאה לעיל): "אבל נטמא באחת משנים עשר דברים הללו... בגולל או בדופק... הרי זה אינו סותר" ולכן גם גולל ודופק נחשבים כטומאות מדרבנן, וברורה הסיבה שאין נזיר מוזהר עליה וכהן אינו לוקה.

דברים דומים כתב הרמב"ם בהלכות טומאת מת (פרק יט הלכה ה):

כבר בארנו בנזירות שאם היה הנזיר וכזית מן המת תחת הגמל או תחת המטה וכיוצא בה משאר הכלים, אף על פי שנטמא טומאת שבעה אינו מגלח. ומשם אתה למד, שכל אלו ההלכות האמורות בטומאת אהלים הנעשים מן האדם או מן הבחמה או מן הכלים - הכל מדברי סופרים, מהן דברי קבלה ומהן גזרות והרחקות. ולפיכך אין הנזיר מגלח עליהם ואין חייבין עליהן כרת על ביאת מקדש או אכילת קדשים. ואין הדברים כולן אמורין אלא לענין טומאת תרומה וקדשים בלבד. כמו שבארנו.¹²

ב. קברי גוים

חזרה נוספת אנו מוצאים ביחס לטומאת קברי גוים.

בקובץ תשובות ששלח הרמב"ם לתלמידי ר' אפרים הדיין, ענה על השאלה: "היש חילוק בין מתי גוים למתי ישראל ובין קברי גוים לקברי ישראל, אם לאו?"¹³ (השואל הביא דעה שקברי גוים אינם מטמאים), וכתב שם הרמב"ם: אמנם מה שהתיר ליגע בקברי גוים, זיל קרי בי רב אמרינן ליה¹⁴, איזה

12. אמנם, המדייק בהלכות נזירות רואה, שלא מוזכר שם אף לא פעם אחת לענין טומאות שאין הנזיר מגלח עליהם - שהן מדרבנן, ומן הראוי שהיה כותב שם כן! ואדרבא, בתחילת פרק ז כתב שיש טומאות שאין הנזיר מגלח עליהם מפני שאינן מגופו של מת, וזהו הטעם של פירוש המשנה: אלא יש לומר, שהרמב"ם חזר בו בשלב מאוחר יותר (ראה לקמן הערה 16), ובנזירות לא הוסיף, שזהו דין דרבנן, ולא מחק את הטעם של פירוש המשנה מפני שטעם זה תקף לענין כלים שנגעו במת כפי שכתב בהלכות אבל פרק ג הלכה ב. בעקבות החזרה בטעם לטומאות שהכהן אינו לוקה (שהן מדרבנן), יש להסביר חזרה נוספת בדין טומאת עצם אחד. בפירוש המשנה בחקדמה לכלים מנה הרמב"ם טומאה זו. בין אבות הטומאה מדרבנן, ובמשנה תורה, הלכות טומאת מת פרק ב הלכה י פסק שזו טומאה מהתורה שהרי הנזיר מגלח על טומאה זו. (הלכות נזירות פרק ז הלכה ה)

13. תשובות הרמב"ם מהדורת בלאו חלק א עמודים 276-279. בסוף התשובות מובא תאריך מדויק של זמן כתיבתם "סיון אתפ"ח לשטרות" - די אלפים תתקל"ז ליצירה (1177 למנינם).

14. ראה תשובות ה"י מיגאש סימן קכ שנשאל האם מותר לכהן להכנס לבית הקברות, וכתב: "ואמנם מה שזכרת בענין כניסת כהן לבית הקברות האי זיל קרי בי רב הוא", על יחסו של הרמב"ם לר' יוסף אבן מיגאש

חילוק יש בין המת והקבר... כלי אין חילוק בין המתים עצמן או קבריהם. ומאחר שמצאנו שהתורה אמרה שהנוגע במת גוי יטמא, יטמא גם כן הנוגע בקברו. ושניהם: יטמאו במגע ובמשא ולא יטמאו באהל כמו שנתבאר ביבמות. וזה לדברי הכל ואין חולק על זה...

והוכיח שם את שיטתו מכמה פסוקים ומהסוגיא ביבמות (סא ע"א)¹⁵. והנה, במשנה תורה¹⁶ הלכות טומאת מת (פרק ט הלכה ד) פסק:

עמדו רביס, ראה סיכומו של ר"י טברסקי, מבוא למשנה תורה, ירושלים תשנ"א עמודים 8-9 ובהערות שם.
15. ראה לקמן הערה 19.

16. במקום זה יש לדון על זמן כתיבת משנה תורה. בנושא זה רבו הדעות ואשתדל לסכם בקיצור את הדברים. יש מספר תאריכים המוסכמים על הכל.

1. את ההקדמה למשנה תורה כתב הרמב"ם בשנת ד'תתקל"ז. כפי שכתב שם: "וזהו היא מלאכת ה' שנעשו בה כל גאוני ישראל מיום שחובר התלמוד ועד זמן זה, שהיא שנה שמינית אחר מאה ואלף לחורבן הבית, והיא שנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושלושים ושבע לבריאת העולם".

2. את הלכות שמיטה ויובל כתב הרמב"ם בשנה ד'תתקל"ו. כפי שכתב בפרק י הלכה ד (שם): "ולפי חשבון זה שנה זו שהיא שנת אלף ומאה ושבע לחורבן, שהיא שנת שבע ושמונים ואלף וארבע מאות למנין שטרות, שהיא שנת שש ושלושים ותשע מאות וארבעת אלפים ליצירה, היא שנת שמיטה..."

3. בקובץ תשובות הני"ל, שנשלח לתלמידי ר' אפרים, מוזכר בפעם הראשונה בתשובות או באגרות ספר משנה תורה, מאופן ההצגה נראה שהספר אינו ידוע עדיין והרמב"ם רוצה לפרסמו בקרב מקבלי התשובות. כנאמר לעיל (הערה 13), התשובות נחתמו בסיון ד'תתקל"ז.

4. הרמב"ם חתם את פירוש המשנה בשנת ד'תתקל"ח, כפי שכתב בסוף פרוש המשנה לסדר טהרות: "והשלמתי אותו במצרים ואני בן שלשים שנה שהיא שנת אלף וארבע מאות ותשע ושבעים לטהרות".

(ותאריך נוסף מוזכר במשנה תורה בהלכות קדוש החדש פרק יא הלכה טז: שנת ד'תתקל"ח, אבל כולם מסכימים שפרקים אלו הם תוספת מאוחרת למשנה תורה ואין כאן מקום להאריך).

תאריכים שנפלו בהם מחלוקות: 1) ביחס למשך זמן. כתיבת משנה תורה כתב הרמב"ם באגרת לר' יהונתן הכהן מלוניל (מהדורת ר"י שילת חלק ב עמוד תקס): "וכמה טרחתי יומם ולילה כמו עשר שנים רצופות בקיבוץ חיבור זה". אבל לדעת ר"י קאפח כל התשובות שנכתבו לחכמי לוניל מזויפות, ראה ספר הזכרון לרב יצחק ניסים חלק הרמב"ם, ירושלים תשמ"ה, שר"י קאפח האריך להוכיח שהתשובות מזויפות (עמודים רלה-רנב), ור"י שילת ענה לדבריו (עמודים רג-רנז), והר"י קאפח לא קיבל דבריו (עמוד רנז). ר"י קאפח חזר על דבריו בסיני כרך קח, ניסן-אייר תשנ"א עמוד צה (והוסיף שם שר"י שילת חזר לומר לדעתו! אבל כששאלתי את הרב שילת אמר שהיתה אי הבנה והוא עדיין מחזיק בדעתו, שהאגרות נכתבו על ידי הרמב"ם). עקב דברים אלו כתב ר"י קאפח בהקדמתו לסדר טהרות הערה 3: "ידוע שאומרים שכתבת ספר היד החזקה נמשכה רק עשר שנים, ונסתיים לדבריהם בהיות רבנו בגיל ארבעים".

2. באגרת לר' יפת הדיין (מהדורת ר"י שילת חלק א עמוד רל) מספר הרמב"ם שהוא אבל על מות אחיו ר' דוד "כמו שמונה שנים". את התקופה שעבר מתאר הרמב"ם כקשה מאוד: "ונשארתי אחריו כמו שנה מיום שהגיע

הגוים אין להן טומאת קברות, הואיל ואינן מטמאין באהל הרי הנוגע בקברן טהור, עד שיגע בעצמה של טומאה, או ישאנה. וכן פסק בהלכות (אבל פרק ג הלכה ט, וזו דעת הרמב"ם המובאת על ידי הטור בלורה דעה (סימן שעב) ושם בבית יוסף, וברמ"א (סימן שעב סעיף א) ¹⁷.

השמעה הרעה נופל על המטה בשחין רע ובדלק ובתמהון לבב, וכמעט קט הייתי אוכדי. תאריך כתיבת האגרת על פי כתב יד אחד בלבד (כתב היד העברי וטיקן ניאופיטי) 11 "שבט אתציו" = דיתתקמ"ה. לפי זה מות ר' דוד היה בשנה דיתתקל"ו. אבל באגרת זו מספר הרמב"ם על הליכתו בארץ ישראל ועלייתו להר הבית. כפי הנראה מדברי ר"י קאפח בהקדמתו לספר זמנים חלק א' (תשמ"ו), גם אגרת זו מזויפת. שם הוא משווה אותה לחידושי הרמב"ם למסכת ראש השנה, שמכנה אותו ספר מדומה. כששאלתי, אישר ר"י קאפח שלדעתו אגרת זו מזויפת (והוסיף שכל האגרות שלא כלל במהדורתו לאגרות הרמב"ם, אינן לרמב"ם באופן ודאי).

עולה מהאמור - לדעת ר"י שילת (אגרות חלק א' עמודים קצו-ר) הסתיימה כתיבת משנה תורה בפעם הראשונה באמצע שנת דיתתקל"ז; כמעט עשר שנים לאחר סיום פרוש המשנה (זמן כתיבת ספר המצוות כלול בזמן זה). עם סיום הכתיבה ענה לתלמידו ר' אפרים ובסוף השנה מת אחיו ר' דוד. את ההקדמה למשנה תורה כתב הרמב"ם לפני הפרסום, כפי שנדרך כלל עושים. הסיבה לכך שהלכות שמיטה ויובל נכתבו שנה אחת בלבד לפני הפרסום, היא שבשנת דיתתקל"ה כתב הרמב"ם בתשובה (הובאה בכסף משנה בהלכות שמיטה ויובל פרק י הלכה ה) שעדיין הוא בספק כיצד צריך למנות את השנים ליובל. בשנת דיתתקל"ו פתח הרמב"ם את הספק וכתב את דבריו במשנה תורה.

לדעת ר"י קאפח (כפי שכתב בהקדמה לספר זמנים חלק א' עמודים ט"ב, והשווה להקדמה לטהרות והקדמה למורה נבוכים עמודים 20-21) כתב הרמב"ם את משנה תורה כסדר הספרים שבפינו היום. אם כן, עד מחצית הספר הלכות שמיטה ויובל (ספר שביעין) כתב שבע שנים (שנה אחת לספר המצוות = דיתתקכ"ט, שש שנים, דיתתקל"ל-ל"ו, לשבעת הספרים הראשונים של משנה תורה), סיום הספר היה לכל המוקדם בשנת דיתתקמ"ב בהיותו למעלה מבן ארבעים וחמש. את ההקדמה כתב לפני שנתן לפירסום חצי מספר משנה תורה כנראה לאחר לחצים שהפעילו עליו תלמידיו ומעריצים. כשדנתי בפני הרב קאפח בנושא חזר לסבור כדעת ר"י שילת שמשנה תורה היה גמור כבר בשנת דיתתקל"ז! (ויתכן שהתפרסמה רק מחצית עד שהגיעה את המחצית השנייה).

וחזרה לעניינינו, את התשובה הנ"ל כתב הרמב"ם לפני פרסום משנה תורה ראה תשובות הרמב"ם מהדורת בלאו חלק ג' עמוד 15, וגם אם נכתבה זמן קצר בלבד לפני פרסום משנה תורה יתכן שההלכה בהלכות טומאת מת היא תוספת מאוחרת ולא נכתבה בתחילה, שהרי אין היא קשורה לכל מבנה הפרק, היא הערה צודקת שכמעט אינה מן הענין, עיין שם.

17. אמנם בפתחי תשובה שם ס"ק ז, הפנה לתשובת הרמב"ם אבל לא כתב מה כתוב שם. הרבי מראדזין בסדרי טהרות על מסכת אהלות דף ד מתפלפל באריכות בדברי הרמב"ם, ובסוף (סוף ע"ב) כתב שמצא את תשובת הרמב"ם, ובגלל שלא ידע מה נכתב קודם חשב שדבריו בתשובה עיקר. וראיתי בספר שערי טהרה לרש"א וואלק חלק א עמוד 11-15 שהעיר על הסתירה בדברי הרמב"ם ופלפל שם בארוכה, וחיפה על הרמב"ם דברים אשר אינם.

דברי הרמב"ם בהלכות טומאת מת, מיוסדים על הגמרא במסכת בבא מציעא (קיד ע"א-ע"ב), שם מסופר שרבה בר אבוח פגש את אליהו¹⁸ בבית קברות של גוים ושאלו: לאו כהן הוא מר, מאי טעמא קאי מר בבית הקברות? (ואליהו ענה:) לא מתני מר טהרות? דתניא ר' שמעון בן יוחאי אומר קבריהן של עובדי כוכבים אין מטמאין, שנאמר...¹⁹

וראה רבנו חננאל על סוגיא זו²⁰ שדייק להבדיל בין עובדי כוכבים שמטמאים במגע ומשא ואינם מטמאים באהל, לבין קברי עובדי כוכבים שאינם מטמאים כלל.

ג. יסוד דין טומאת קבר

לעניות דעתי, ניתן להסביר את החזרות הללו (ויתכן שישנן עוד) בהבנות שונות של טומאת קבר.

בפרוש המשנה הבין הרמב"ם שטומאת קבר היא טומאה עצמאית. כפי שיש טומאה לכזית מן המת, רקב, נצל, חרב וכיו"ש גם טומאת קבר (ששווה בשלב זה לגולל ודופק). כיון, שזו טומאה עצמאית, אין כהן ונוזר מוזהרים על טומאה זו, כי היא איננה טומאה מהמת עצמו. במשנה תורה חזר בו הרמב"ם מהבנה זו, וסבר שטומאת קבר היא טומאה הנספחת לטומאת המת עצמו. הקבר טמא כי הוא מאהיל על המת, ואין זה סתם אהל, אלא אהל שיש לו דינים מיוחדים, כמו נגיעה בכתלים ועוד. אין לקבר דין עצמאי, הוא סוג נוסף של אהל המת.

18. לפי הגמרא הני"ל וכן בעוד מקומות בש"ס (ראה במיוחד מסכת מועד קטן כו ע"א) היחס לאליהו כאדם חי לדעת הרמב"ם, אליהו מת, ראה משנה שקלים פרק ב' משנה ה' שהרמב"ם הוסיף לאליהו את התואר ז"ל. וכן במורה נבוכים ב, מה כתב: "אליהו עליו השלום" (השווה הקדמה למשנה עמוד ג שתיאר את מות משה רבנו). מעניינים דברי התוספות במסכת בבא מציעא קיד ע"ב ד"ה "מיהו" שכתבו שאליהו כלל לא היה כהן אלא מזרעה של רחל, הם לקחו מקור מדרשי ונתנו לו משמעות הלכתית ולכן עמד בבית הקברות. והשווה לתוספות רי"ד במקום.

19. השווה ליבמות סא ע"א שרבי שמעון בן יוחאי אומר שאין קברי עובדי כוכבים מטמאים באהל, משמע שבמגע ומשא כן מטמאים. אבל ראה דקדוקי סופרים השלם על מסכת יבמות (יד הרב הרצוג, מכון התלמוד הישראלי השלם עמוד סח) שלא גורסים אהל. כלומר, לדעת רשב"י אין קברי גוים מטמאים כלל. ועל פי זה מוסבר סוף הסוגיא: "רבינא אמר נהי דמעטינו קרא מאטמוי באהל דכתיב: 'אדם כי ימות באהל, ממגע ומשא מי מעטינהו קראו', דברי רבינא מתיחסים לטומאת גוי עצמו, ולא לקברו של גוי. וכך גם ברור מתשובת הרמב"ם שבשביל להוכיח שהנוגע בקבר נטמא השווה בין קבר למת, ואז הוכיח מהסוגיא ביבמות שלכולי עלמא נטמאים בנגיעה במת גוי. ואם היתה גרסתו כבדפוס שבפנינו היה יכול להוכיח את דבריו ישירות מדברי רשב"י. אחר כך מצאתי גרסא זו בפירוש בשאלה בשו"ת ה"י מיגאש סימן קכ.

20. מהדורת דומב, מוסד הרב קוק עמוד קצב-קצג. וראה הערה 195 ביחס לרי"ח בעבודה זרה לט ע"א שלכאורה גרס שקברי עכו"ם מטמאים, וראה תוספות ד"ה הי"ג (שם) שגורס ברי"ח ההפך.

הראיה הגדולה לכך - לא מוזכר במשניות נזירות, שנזיר מגלח על טומאת קבר! וכי יעלה על דעתנו שמוזכר לנזיר להטמא לקברים, והרי בגמרא בעבודה זרה (נ"ג ע"א) נאמר בפירוש: "בבית הקברות סלקא דעתך, טומאה דאורייתא היא", וכן בכל הסוגיות הדנות בנזיר שנדר בבית הקברות! אלא ברור שהסיבה שטומאת קבר אינה מוזכרת בנזיר היא, שקבר שווה למת, וכשם שמוזחר על טומאת מת כך מוזהר על טומאת קבר.

על פי הסבר זה, ברור מדוע בפרוש המשנה כתב הרמב"ם: שגולל ודופק טמאים מהתורה אבל אין כהן מוזהר עליהם: זו הרי טומאה עצמאית שאינה מהמת עצמו (כמו טומאת בגדים שנגעו במת, שבהלכות אבל (פרק ג הלכה ה) פסק שאין כהן מוזהר על טומאה זו: "אבל נוגע בבגדים שנגעו כמת אף על פי שמיטמא בהן טומאת שבעה").

אך במשנה תורה כשסבר שטומאת קבר היא טומאת מת, היה חייב לתת טעם שונה מדת אין נזיר וכהן מוזהרים על גולל, וחילק בין קבר לגולל וחידש ("יראה לוי") שזו טומאה מדרבנן, ועל טומאות מדרבנן אין הכהן והנזיר מוזהרים.

בעקבות חזרה זו, היה שינוי בדין (פרט לתוקף טומאת גולל, מדאורייתא או מדרבנן) - בפרוש המשנה, כהן לא היה מוזהר כלל על גולל ודופק, ובמשנה תורה אמנם אין זו טומאה מהתורה, ולכן אינו לוקה, אבל אסור לו להיטמא לגולל ודופק מדרבנן, ואם עבר - עונשו מכת מרדות ואבל (פרק ג הלכה ז).

וכן בענין קברי גוים, בתשובה נדונה טומאת קבר כטומאה עצמאית, ולכן אף על פי שגוי אינו מטמא באהל עדיין מטמא במגע ובמשא ומי שנגע בקברו של גוי נטמא. במשנה תורה, שם הרמב"ם הסביר שטומאת קבר היא טומאת אהל המת, גוי אינו מטמא באהל ומסיבה זו אין כל איסור לגעת בקברו. הרמב"ם בעצמו מנמק כך בהלכה בטומאת מת (פרק ט הלכה ז) ביחס לטומאת קבר של גוי: "הגוים אין להם טומאת קברות הואיל ואינן מטמאין באהל...".²¹ וכן באבל (פרק ג הלכה ז):

...ושם ביארנו שאין הגוים מטמאין באהל ולפיכך קברותיהם טהורים ומותר לכהן...²²

ד. טומאת אהל בקבר

על פי עיקרון זה, שטומאת קבר איננה טומאה עצמאית אלא סוג של טומאת אהל המת, ברצוני להאיר דין נוסף ביחס לטומאת אהל בקבר.

מעלי התוספות, בשלושה מקומות בש"ס (ברכות י"ט ע"ב ד"ה רוב; נזיר נ"ג ע"ב ד"ה חרב; בבא בתרא ק ע"ב ד"ה ורומן) טוענים שקבר שיש בו חלל טפח על טפח מטמא כל מה שמאחיל עליו, גם שלא כנגד המת, כיון שקבר מטמא באהל.

21. המאירי בחידושיו למסכת בבא מציעא קיד ע"ב פסק כרמב"ם שאין קברי גוים מטמאים, ונימק את הדבר לטעמו לעיל: "מתי גוים אין להם טומאת אהל, ומעתה קברי גוים אין מטמאין אחר שאין להם טומאת אהל עד שיגעו בעצמה של הטומאה או שישארו כמו שיתבאר במקומו". והשווה ללשון הרמב"ם בהלכה הנ"ל.

ואלו ראיותיהם: 1. משנה אהליות (פרק ז משנה א):
 נפש אטומה, הנוגע בה מן הצדדין טהור, מפני שהטומאה בוקעת ועולה,
 בוקעת ויורדת. אם היה מקום הטומאה טפח על טפח על רום טפח, הנוגע בה
 מכל מקום טמא מפני שהיא כקבר סתום,
 ומכאן הסיקו תוספות, ש"נוגע בה מכל מקום" פרושו גם באויר מעל מקום הקבר (אף
 על פי שלא כנגד הטומאה) טמא.
 כדי להבין את ההנחה הסמויה, שאם נוגע בצדדים טמא - כך גם דין המאהיל, יש
 להוסיף את הבנת התוספות לגמרא במסכת בבא בתרא (ב ע"א): " בית סתום אינו מטמא
 כל סביביו, פרץ את פצימיו מטמא כל סביביו", ועל זה הסבירו התוספות (בבא בתרא ק ע"ג
 ד"ה ורומן):

מטמא במגע מן התורה הנוגע כל סביביו, אף על פי שאין המת ממלא כל
 הבית כולו, ומסתמא כמו כן יטמא על גביו, אף על פי שיש פותח טפח...
 2. דין ביב במשנה באהליות (פרק ג משנה ז). אם יש טומאה בביב, ויש בביב טפח על טפח
 אבל אין ביציאה לרחוב טפח - הבית טמא. מכאן מוכיחים התוספות שאף על פי שיש בבית
 טפח על טפח - הבית טמא מפני שהביב נחשב כסתום והטומאה בוקעת ועולה.
 3. גמרא נזיר (נג ע"ג-נד ע"א): "...או בקבר, זה קבר סתום דאמר מר טומאה בוקעת
 ועולה בוקעת ויורדת", ומדייקים תוספות (שם) "ומדקאמר סתום ולא פתוח אם כן הוי
 כפותח טפח" ובכל זאת טומאה בוקעת ועולה.
 (יש להעיר שלתוספות - קבר סתום, פרושו בין שיש בו חלל טפח ובין שאין בו חלל טפח,
 ובגלל זה מתקשה ר"י בבבא בתרא מדוע בקבר סתום שאין בו חלל טפח, לא מטמא כל
 הקבר אלא מעל המת בלבד. רש"י בנוזיר הסביר סוגיא זו דוקא בקבר שאין בו חלל טפח,
 ואם כן ברור מדוע טומאה בוקעת ועולה).

על שיטת תוספות קשה מהגמרא בברכות (ט ע"ג):
 דאמר ר' אלעזר בר צדוק מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי
 ישראל... כדרבא, דאמר רבא דבר תורה: אהל - כל שיש בו חלל טפח חוצץ
 בפני הטומאה ושאיין בו חלל טפח אינו חוצץ בפני הטומאה...
 מגמרא זו משמע שאם יש חלל טפח על המת, אין הטומאה בוקעת מעל הכיסוי, ולכן
 דילגו כהנים מעל ארונות מתים.
 והסבירו בעלי התוספות שבכוכים שלהם היה בצד פתח בגודל טפח, ולכן דילגו מעל
 הארונות, כי לא היו כקברים סתומים, המטמאים את המאהיל עליהם.
 כשיטת התוספות סוברים הרמב"ן בתורת האדם (מהדורת שעועל עמודים קלח-קלט),
 הרא"ש (בפירושו לנזיר), הטור בסימן שעב והבית יוסף שם, וכך למדו האחרונים (ראה למשל
 חידושי הגרשוני סימן שעא על ה"ז ס"ק ז).

לולא דמסתפינא חייתי אומר שניתן להשיב על ראיות התוספות:
 1. ברור שקשה לקבל את הראיה מאהליות (פרק ז משנה א) בענין נפש אטומה, והתוספות

מעצמם התקשו בדבר וכתבו שכמו שנטמא אם נגע בצדדים **מסתמא** הדין כך, גם אם האהל. והיא גופא הדבר שמביאים לו ראיה ואי אפשר להוכיח ממנו.

2. גם את הראיה מביב יש לדחות, מפני שבאמת אם אין ביציאת הביב לרחוב טפח, הבית טמא. לא מפני שדין הביב כקבר סתום, אלא מפני שאין הטומאה יכולה לצאת לרחוב כי אין לה פתח טפח. ולכן היא יוצאת דרך הבית שיש בו חיבור טפח לביב. וזו לשון הרמב"ם בפירוש המשנה (אהלות פרק ג משנה ז):

אבל אם היה בפתח הביב טפח ולא היה ביציאתו טפח והיתה טומאה בתוך הביב, הרי היא יוצאת מפתח הביב לבית, כיון שאי אפשר לה לצאת ביציאת הביב מפני שאין בו טפח, ואין הטומאה יוצאת בפחות מטפח כפי הכלל. שהשמיעך כאן באמרו טפח על טפח מביא את הטומאה.

ולא הוזכר כאן דין קבר כלל, והשווה להלכות טומאת מת פרק כ הלכה ז. (יש להעיר על דברי התוספות, שאם אין בביב גובה טפח הבית טמא, כי זו טומאה רצוצה גם דברים אלו אינם הכרחיים, והרמב"ם בפירוש המשנה מסביר שהבית טמא כי הביב נחפך להיות גומת הבית, לפי המדרש בספרי (במדבר יט, יז) "כל אשר באהל-לעשות קרקעיתו של בית כמוהו").

3. את ראיית התוספות מנויר (נג ע"ב - נד ע"א) יש לדחות מכמה צדדים.

עיקר הראיה היא מכך שהמדרש ריבה קבר סתום והגמרא צירפה למדרש "אמר מר טומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת". ונראה לי לומר שזו תוספת על לשון המדרש שאין לה מקום כאן כלל (וכך גם מעירים התוספות בד"ה דאמר, אם כי מטעם אחר), ומצאתי בשיטה לחכמי איוורא על נזיר נג ע"ב (מהדורת בלוי, ניו יורק תש"י עמוד קפו) שלא גורסים תוספת זו²².

ויש לדון על מדרש זה מצד נוסף. הוא דורש את הפסוק "וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת" (במדבר יט, טז), "על פני השדה - זה המאהיל על פני המת". ובחולין. ועב ע"א הובא פסוק זה לרי' ישמעאל למעט עובר במעי אשה, ולרי' עקיבא לרבות גולל ודופק. ואת הדין שהמאהיל על המת נטמא, לומדים מהפסוק "כל הבא אל האהל וכל אשר באהל יטמא שבעת ימים" (במדבר יט, יד). ראה טומאת מת פרק א הלכה א.

ועוד, מדרש זה הובא בגמרא בנזיר כהוכחה לשיטת ריש לקיש שאבר מן המת אף על פי שאין בו עצם כשעורה-נזיר מגלח על טומאתו, אבל להלכה נפסק כרי' יוחנן החולק ואם כן כל הסוגיא דחוייה.

בודאי שאת הסבר התוספות בגמרא ברכות שקברו-בארונות שפתוחים מן הצד קשה להלום עם פשט הגמרא, מה גם שהתוספות משנים את גרסת הגמרא, במקום "חלל טפח" - "פותח טפח".

22. גם ר"ח הלוי בחידושי' על הרמב"ם הלכות טומאת מת פרק ז הלכה ד כתב שהרמב"ם לא גורס תוספת זו (בהמשך דבריו הציע הסבר בשיטת הרמב"ם גם אם גורסים משפט זה).

ה. שיטת הרמב"ם בטומאת אהל בקבר

על פי הסברנו, שטומאת קבר היא טומאת אהל המת, בודאי שיש לומר שקבר אינו מטמא באהל. שהרי הקבר עצמו טמא רק בגלל שמאהיל על המת וטומאתו איננה טומאה עצמאית, חדשה, שיכולה לטמא את המאהיל עליה. לעניות דעתי, דברים אלו מוכחים בשיטת הרמב"ם.

הרמב"ם דייק תמיד לכתוב שנטמאים אם נוגעים בקבר ומעולם לא כתב שהמאהיל נטמא. עיין הלכות טומאת מת (פרק ו הלכה ז) ביחס לטומאת גולל²³:

- ...הנוגע בהן טמא טומאת שבעה משום נוגע בגולל... וכן בהמה שכפתה ועשה אותה גולל, הנוגע בה טמא טומאת שבעה... וכן חבית... ועשה אותה גולל למת, הנוגע בה טמא טומאת שבעה,

- והנוגע בגולל טמא (שם הלכה ח).

- בית סתום שהמת בתוכו מטמא מכל סביביו והנוגע בו מאחוריו או מגוו טמא שבעה, מפני שהוא כקבר סתום (הלכות טומאת מת פרק ז הלכה א).

- וכן חמור העומד בבית הקברות כליו טהורין ואין אומריין שמא נתמעך בהן ונגעו בקבר²⁴ (הלכות שאר אבות הטומאות פרק טו הלכה ח).

- ואם היה הקבר לכל רוחב הדרך הקבר מצרפו והעובר שם טמא, שאין זה כשאר ספיקות אלא חזקתו שנגע (הלכות שאר אבות הטומאות פרק יח הלכה ט).

- וכן אם נגע הכהן בקבר לוקח (הלכות אבל פרק ג הלכה ט).

- בהלכות נזירות (פרק ה הלכה יח) הביא הרמב"ם מקרים שבהם הנזיר לוקח פעמיים (האחת משום "לא יבוא" והשניה משום "לא יטמא") וכתב: "ואו שנכנס לאהל המת בשידה תיבה ומגדל ובא חבריו ופרעו גג התיבה מעליו", וזה על פי דבריו של רב פפא בגמרא

23. אנו מתייחסים לגולל כסוג של קבר שגם הוא אינו מטמא את המאהיל על גביו. אבל על פי ההסבר שהרמב"ם נתן לגולל שאלו כלים ואבנים שנותנים על גבי המת, יש לדון בדין כלים המאהילים על המת. לדעת הרמב"ם, בין הכלים המביאים את הטומאה ואינם חוצצים בפני הטומאה, מצויים גם כלי אבנים (פרוש המשנה אהלות פרק ו משנה א; הלכות טומאת מת פרק יב הלכה א). אם כן, גם כלים הניתנים על גבי המת לא חוצצים בפני מה שמאהיל על גבם. אבל נראה לחלק בין מקרה בו נתן כלים על גבי המת לבין מקרה שעשאו גולל, ודין גולל כדין הקבר שטמא בנגיעה בלבד, שהרי הכלים מושווים לאבנים שהן ודאי חוצצות בפני הטומאה. מכל מקום יוצא לנו שטומאת כלים אלו מדרבנן בלבד (הלכות טומאת מת פרק יט הלכה ז) ולכן דין גולל ודופק הוא דרבנן. הלכה אחת שממנה משמע שגולל מטמא באהל היא בהלכות טומאת מת פרק ו הלכה ו (בדפוס ראשון רומי. ר"מ לא גורסים "גולל" אלא "אהל" ובכך מתורצת הקושיא, אבל בכתב יד הגרסא כבדפוסים), ואולי יש לומר שזו שארית ממהדורא קמא של משנה תורה וצריך עיון.

24. בפרוש המשנה לטהרות פרק ג משנה ח כפל הרמב"ם את דבריו: "חמור בין הקברות, הכלים שעל גבו ספק לפי שאם נשתטח על הארץ ונגעו בקבר הרי כבר נטמאו אותן הכלים, ואם לא נגעו בקבר הרי הן טהורין". וראה ר"ד צוקערמאן, ענין גולל ודופק, הדרום כה (ניסן תשכ"ז) עמוד 64.

נזיר (מג ע"א). אלא שבגמרא מדובר (השווה לנויר יז ע"ג) במקרה שנכנס לבית הקברות, והרמב"ם שינה לאהל המת, מפני שהקברות אינם מטמאים באהל, ואם פרע גג התיבה, עדיין לא נטמא²⁵.

- ארונות של עץ שמניחין בהן המת אינן כקבר, אלא אם יש בין כסוי הארון והמת גובה טפח חוצץ, והעומד על גבי הארון טהור מן התורה (הלכות טומאת מת פרק יב הלכה ז).

ההבדל בין ארון לקבר הוא שהעומד (=נוגע) על הארון טהור, ובקבר טמא, ולא המאהיל שגם בקבר טהור. וכך גם מוכח מהמשך ההלכה:

ואף על פי שרוב ארונות יש בהם חלל טפח, הואיל ויש שאין שם חלל טפח גזרן על כל הארונות שאינן חוצצין, ושיהיה המחלף על גבי הארון כנוגע במת או בקבר.

הליכה על גבי הארון נאסרה ולא האהלה עליו, שהרי גם על קבר מותר לאהיל... ולכן באבל (פרק ג הלכה יז) פסק: "וכן מדלגין על גבי ארונות של מתים לקראת מלכים ואפילו מלכי גוים..."²⁶, ולא כתב שצריך שיהיה פתח טפח כדברי התוספות.
- עוד יש להביא ראיה מהלכות טומאת מת (פרק ז הלכה ז):

אין הקבר מטמא מכל סביביו עד שיהיה שם חלל טפח על טפח על רום טפח. אפלו הגביה הבנין על גבי חלל טפח עד לרקיע הכל טמא, שחכל כקבר. היתה טומאה רצוצה ולא היה שם חלל טפח, טומאה הבוקעת ועולה בוקעת ויורדת, אין טמא אלא הנוגע כנגד הטומאה מלמעלה, או המאהיל עליה מלמעלה.

בחלכה זו מראה הרמב"ם את ההבדל בין טומאת קבר לבין טומאה רצוצה - קבר מטמא כל סביביו וטומאה רצוצה בוקעת ועולה. טומאה רצוצה אינה מטמאת מכל סביביה ואם כן גם טומאת קבר אינה בוקעת ועולה. וכך משמע גם מהלכה ה:

זה כלל גדול בטומאת מת, שכל דבר המטמא באהל מן המת, אם היה רצוצץ שאין לו חלל טפח הרי הטומאה בוקעת ועולה עד לרקיע...
רק אם אין חלל טפח הטומאה בוקעת ועולה.

וכן בהלכות נזיר (פרק ו הלכה ח):

מי שנדר והוא בבית הקברות, נזירות חלה עליו... ואם נטמא שם בבית הקברות באחת מן הטומאות שהנזיר מגלח עליהן...

25. ואין להקשות מנזירות פרק ו הלכה ט: "נכנס לשם [בית הקברות] בשידה תיבה ומגדל, ובא חברו ופרע עליו המעזיבה ונטמא, אף על פי ששהה שם אינו לוקח..." ולכאורה נטמא בבית הקברות! ויש לדייק שכאן פרע עליו את המעזיבה ולעיל פרע גג התיבה מעליו, וכן כאן לא מספיק שפרע את המעזיבה אלא הוסיף הרמב"ם "ונטמא", כלומר - לא תמיד אם פרע את המעזיבה נטמאים אלא אם קרה ונטמא אינו לוקח... [ויש להוסיף עיון שמה מטעם זה, שאינו נטמא מהתורה, אינו לוקח]:

כלומר - לא כל הנמצא בבית הקברות נטמא, ובאמת אם נזהר שלא לגעת בקברים אינו נטמא, אף על פי שהאהיל על הקבר (אם אין שם טומאה רצוצה!)

- כראיה מסכמת ראוי להביא את דברי הרמב"ם בהלכות טומאת מת (פרק א הלכה ט) : "טומאת אהל אינה בשאר טומאות, אלא במת בלבד", וממילא אינה בקבר. לאור דברינו, ניתן להציע הבנה חדשה לביטוי "מטמא באוהלי". הרמב"ם משתמש בביטוי זה ביחס לקבר, וכך כתב בהלכות טומאת מת (פרק ב הלכה טו) :

הקבר, כל זמן שהטומאה בתוכו מטמא במגע ובאהל כמת דין תורה, שנאמר : "או במת או בעצם אדם או בקברי", ואחד הנוגע בגוו של קבר, או הנוגע בכתלו. והוא שיהיה בנוי וסתום...

לכאורה משמע מכאן שקבר מטמא מה שמאהיל עליו! (אבל יש לשים לב שגם כאן דייק הרמב"ם לכתוב נוגע בגג הקבר ולא מאהיל!)

שנינו במסכת בבא בתרא (יב ע"א) : "בית סתום מטמא מכל סביביו"²⁶ וכוונת הדברים כפי שמבואר במשנה באהלות (פרק ז משנה א) :

הטומאה בכותל...אם היה מקום הטומאה טפח על טפח על רום טפח, הנוגע בו מכל מקום טמא מפני שהיא כקבר סתום,

כלומר - קבר שיש בו חלל טפח, כל הנוגע בו מכל מקום טמא, בניגוד למקרה שאין חלל טפח ואז הנוגע או המאהיל בדיוק מעל הטומאה נטמא, אבל בשאר המקומות גם הנוגע טהור. ברם, ישנה אפשרות נוספת להטמא על ידי קבר, אף על פי שלא נוגעים בו. אם יוצא מהקבר גג המאהיל על הקרקע, כל העומד תחת גג זה נטמא כאילו הוא והמת תחת אותו גג. וכך כתב הרמב"ם בפרוש המשנה לאהלות (פרק ג משנה ו) :

כלל הוא אצלינו, שאם היה המת בבית ויש לאותו הבית פתחים רבים מכל רוחותיו, והיה קרוי הבית יוצא על הפתחים כמו הכצוצריות היוצאות בבנינים, הרי כל היושב מחוץ לבית תחת אותה הכצוצרה היוצאת מן הבית, הרי הוא טמא מחמת הפתח ואף על פי שהוא סגור, כלומר כל פתחי הבית ואף על פי שכולן סגורים הרי הבית מטמא מכל סביביו. ואם פתח...

כלומר - פרוש הביטוי "הבית מטמא מכל סביביו" הוא, שאם יש דבר היוצא מהבית שמאהיל על העומד סמוך לבית, נטמא העומד שם. וחזר על הסברו בפרוש המשנה אהלות (פרק ז משנה ד), ופסק כך בהלכות טומאת מת (פרק ז הלכה ט) :

המת בתוך הבית ובו פתחים הרבה, בזמן שכולן נעולין כולן טמאין, והיושב בצד כל פתח מהן תחת התקרה היוצאת על הפתח נטמא.

הרמב"ם השתמש בעיקרון זה להסביר משנה באהלות (פרק ז משנה א) :
טומאה בכותל ומקומה טפח על טפח על רום טפח, כל העליות שעל גבה אפילו הן עשר-טמאות

26. על הגרסאות בסוגיא זו, ראה תחילת פרק ז.

וכן כתב שם בפרוש המשנה :

הכלל שראוי שתהא זוכר אותו תמיד הוא שהטומאה אם לא היתה רצוצה בתוך גוף הבנין אלא היה על גבה טפח, הרי אותו הבנין כקבר ומטמא כל מי שנגע בו, וכל מה שנבנה עליו טמא כמי שהוסיף בגובה בנין הקבר, ואפילו היה גובה אותו הבנין בתכלית האפשר, ולפיכך כל העליות שעל גבה טמאות אם היו בנויות אחת על השנייה, ואותו הכותל אשר הטומאה בו משותף לכולן, כצורה זו :

במקרה זה יש קבר גבוה, אבל בכל גובה שיהיה נשאר דינו - קבר מהתורה שאסור לגעת בו, ואם יוצאת מכותל זה תקרה לעליה, העליה טמאה, ואפילו אם יש עשר עליות בגובה.

וכן פסק בהלכות טומאת מת (פרק כה הלכה א) :

...כל העליות הבנויות על הכותל הזה, אפילו עשר - טמאות, שהרי הכותל כולו קבר שתום עד סופו והוא כותל כל העליות וכל עליה מהן מאהלת על הקבר (ובצורה דימה הסביר את המשך המשנה, עיין שם).

דוגמא נוספת בהלכות טומאת מת (פרק כה הלכות א-ב) :

עמוד שהוא עומד בתוך הבית וטומאה...ואם יש במקום הטומאה טפח על טפח על רום טפח, הרי הוא כקבר שתום ומטמא מכל סיביו, והבית כולו טמא שהרי האהיל על הקבר.

גם כאן תקרת הבית יוצאת מהעמוד, ונחשבת כהמשך לבנין הקבר, והעומד בכל מקום בבית טמא, כאילו נמצא בקבר יחד עם המת.

לסיכום - המעיין והמדקדק בלשון הרמב"ם בכל המקומות בהם דן בטומאת קבר או גולל יראה שאין הם מטמאים באהל, פרט למקרה בו יוצא מהקבר גג שמהווה המשך לבנין הקבר, ולכן העומד תחת אותו הגג נטמא, כאילו עומד בקבר יחד עם המת.²⁷

27. למנוע קושיות היכולות להתעורר, יש להסביר שתי הלכות נוספות. בהלכות טומאת מת פרק ח הלכות א-ב כתב הרמב"ם: "שדה שאבד קבר בתוכה...ואם העמיד בתוכה אהל נטמא כל שיש באהל, שמא האהל שהעמיד באותה שדה על הקבר הוא מאהיל. בנה בה בית ועליה על בניו...ואם לא היה מכוון אף העליה טמאה שמא אסקופת עליה על הקבר, והרי העליה מאהילה על הקבר", ולכאורה קבר מטמא את המאהיל עליו! ואין כלל קושיא למי שזוכר את הכלל שהרמב"ם הדגיש שלא לשכחו (פירוש המשנה אהלות פרק ד משנה א): "לפי שהכלל אצלנו שאם היה אהל בתוך אהל, והיתה הטומאה תחת האהל הפנימי הרי אהל החיצון טמא...וזכור כלל זה כי גדול הוא". וראה בענין זה פירוש המשנה לכלים פרק ח משנה ו והלכות טומאת מת פרק כ הלכה א שכלל זה נפסק להלכה. אם כן במקרה דנן הקבר הוא האהל הפנימי, והוא נמצא בתוך אהל גדול, ולכן האהל החיצון טמא.

ו. ראשונים נוספים הסוברים שאין טומאת אהל בקבר

בנוסף לרמב"ם, מצאנו ראשונים נוספים, הסוברים שאין קבר מטמא את המאהיל עליו:

הראב"ד בחשנות להלכות טומאת מת (פרק ז הלכה ז) כתב:
 ...ואם יש שם טפח פנוי חלל אינו מטמא באהל, אבל מטמא כל סביביו
 במגע... ודברים הללו מתבררים מן המשנה מארונות דר' אליעזר בר' צדוק
 דברכות ומבית שפרץ את פצימיו דבבא בתרא, דוק ותשכח.
 וחזר על דבריו בהלכות טומאת מת (פרק כה הלכה ב):

אמר אברהם זה אינו אלא בשאין שם חלל טפח פנוי. אבל יש שם חלל טפח
 פנוי אינו מטמא באהל ממעשה דר' אליעזר ברבי צדוק שהיו מהלכין על גבי
 ארונות של מתים, דוק ותשכח.

וכן דעת המאירי בפרושו למסכת נזיר (נד ע"א):

...ואם נשאר בו מגב הטומאה ולהלן טפח על טפח פנוי, אינו מטמא באהל
 שטומאה מתפשטת באותו חלל ואינה בוקעת, ומכל מקום מטמא הוא כל
 סביביו במגע... כך היא שיטתנו, וכך כתבו גדולי המפרשים (גדולי המפרשים
 במאירי הוא הראב"ד).

גם רש"י סובר כשיטה זו. נאמר בסוגיא בנזיר (נע ע"ב-נד ע"א): "...ואו בקברי - זה קבר
 סתום, דאמר מר טומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת" (מסוגיא זו הוכיחו תוספות לעיל
 שקבר מטמא באהל). ומסביר רש"י בדי"ה "זה קבר סתום" - "שאיין בו חלל טפח בין המת
 והגולל שטמא". רש"י מסביר קבר סתום בצורה חדשה, שאין חלל טפח, ולכן הטומאה
 בוקעת ועולה. מה דחק את רש"י להסביר כך?

נראה שהסיבה לכך היא, שאם יש חלל טפח בקבר, אין הטומאה בוקעת ועולה (כאשר
 דחינו את ראיית התוספות לעיל הבאנו גרסא לפיה אין גורסים "טומאה בוקעת ועולה...",
 אבל רש"י כן גרס מימרא זו)²⁸. ראיתי מי שטען שהנדפס בפנינו על מסכת נזיר

28. בשיטת רש"י ראיתי מבוכה. כאמור לעיל, רש"י למד מהפסוק "או בקברי" שטומאה שאין מעליה חלל
 טפח, המאהיל עליה נטמא. אבל בחולין קכה ע"ב ד"ה "דכולה" כתב רש"י שטומאה רצוצה בוקעת ועולה,
 הלכה למשה מסיני! וראיתי שהרבי מראדזין בסדרי טהרות על מסכת אהלות פב ע"ב רצה לחלק ולומר שאלו
 שתי טומאות שונות. טומאה רצוצה נלמדת מהלכה למשה מסיני, וטומאה שיש מעליה חלל אבל לא חלל טפח,
 דינה כדין טומאה רצוצה אבל נלמדת מהפסוק "או בקברי". לעניות דעתי קשה להלוס את דבריו בשיטת רש"י
 שהרי רש"י כתב בפירוש בחולין קכה ע"ב ד"ה רצוצה: "ופחות מטפח לאו חלל הוא ונקרא מה שבתוכו
 רצוצ". כלומר - גם אם יש חלל, רק שאינו טפח, נקרא טומאה רצוצה ואם כן נלמד מהלכה למשה מסיני. אבל
 נראה לסלק את הקושיא מעיקרה, שמנין לנו בשיטת רש"י שהלכה למשה מסיני היא דין שלא נלמד מפסוקים
 (כפי שכתב הרמב"ם בהקדמתו למשנה)? אולי רש"י סובר שגם הלכה למשה מסיני ניתן ללמוד מפסוקים, ואם
 כן בטלה הקושיא.

אינו לרשיי²⁹, וגם לשיטה זו, מצאנו במקומות נוספים שדעת רשיי כנאמר לעיל: שכל העיר היו מסופקין שמא יש קבר ואין לו למת חלל טפח, וטומאה שהיא רצוצה בוקעת ועולה לרקיע (סוכה כא ע"א ד"ה מפני). מכאן שאם היה בקבר חלל טפח הטומאה אינה בוקעת. וכן בזבחים (ק"ג ע"א ד"ה ותחתיהן חלל).

שאם יש קבר מפסיק החלל ושוב אין טומאה בוקעת למעלה מן החלל, אבל טומאה רצוצה בוקעת ועולה עד לרקיע (ובמקום זה הדברים ברורים). כך היא גם דעת הרשב"ם בבבא בתרא (ק ע"ב ד"ה והמן שבעה) : להכניס הארון בריוח וגם להיות אויר טפח בין הקרקע לארון, שלא לטמא העוברים דרך [על גבין] המערה: מדבריו משמע, שאם יש חלל טפח - לא נטמאים העוברים על גבי הקבר, וכך הבינו את דבריו התוספות בדיה "ורומן" והריטב"א (שם). גם בספר ההשלמה (ר' משולם מברוש, רבו של המאירי) על ברכות (יט ע"ג) משמע כשיטה זו, ראה מה שהבאנו בשמו לעיל הערה 9. חיזוק גדול לשיטתנו יש להביא מהפני יהושע לברכות (יט ע"ג) שהאריך לבסס את שיטת רשיי, וסיכם:

ולפי זה שפיר מצינו למימר בפשיטות דלרשיי דכל שיש טפח פנוי ליכא שום טומאה דאורייתא... כן נראה לי נכון וברור בשיטת רשיי ז"ל וסיעתו. (ובגוף הדברים כתב): ונמצא דכל זה לפירוש רשיי והרמב"ם והראב"ד ז"ל ושאר מפרשים דמשמע מדבריהם שמפרשין שרוב ארונות היו סתומים מכל צד אפילו הכי חוצצין מדאוריתא.

[וגם ראשי החולקים, התוספות, סתרו את דבריהם וכתבו כרשיי במסכת עבודה זרה (מב ע"א ד"ה מפני) : "ואין לתמוה אפילו ודאי גררוהו ניהוש שמא גררוהו תחת רגליו וטומאה רצוצה בוקעת ועולה? דסתם חור שרצים יש בהן פותח טפח, אי נמי... ובגלל שיש בהם חלל טפח הטומאה אינה בוקעת ועולה! היו שרצו להגיה בתוספות, וראה בפני יהושע (שצוין לעיל) שמוכיח שהגרסא הנמצאת בפנינו מדויקת]³⁰.

29. הפירוש מיוחס לר' כיהודה ב"ר נתן. אבל רי"ן אפשטיין, תרביץ ד, פירוש הריב"ן ופירושי וורמייזא, עמודים 153-167 האריך להוכיח שהפירוש אינו לריב"ן, והציע שאולי זהו הפירוש לר' מאיר בר שמואל מרמרו (חתן רשיי). המהדיר לשיטת הקדמונים על מסכת נזיר, ניו-יורק תש"ל"ב, כתב שאפשר שזהו הפירוש לר' אליעזר ממיץ.

30. עוד מדברי הפני יהושע ראה בפתח האהל לרי"ח קויפמאן, כלל ב סימן ז שהעתיק תשובת הפני יהושע בענין אחר ובתחילת דבריו מזכיר את שיטתו בברכות: מקום נוסף שרמוזים בו דברינו, הוא אור הישר על מסכת חולין עב ע"א (עמוד 153) שכתב על טומאת אהל בגולל: "או טומאת אהל על הדבר העומד בתחתית הגולל בשיפועו", ורק אז יש טומאת אהל, ולא אם מאהלים.

חיזוק נוסף לדברינו יש להביא מערוך השולחן (סימן שעב סעיף א):
 אבל שיטת רש"י שם ובחולין ובנזיר, וכך הוא שיטת הראב"ד והרמב"ן (?)
 והרשב"א (?), דכל שיש פותח טפח לא אמרינן בוקעת ועולה בשום מקום.

ז. בית מטמא מכל סביביו

הסברנו לעיל בשיטת הרמב"ם את הביטוי: "בית מטמא מכל סביביו" - אם נגע בכתליו או עמד תחת דבר היוצא מהבית, נטמא. באיזו מציאות יחול על בית דין שכזה, שמטמא מכל סביביו?

שנינו בגמרא במסכת בבא בתרא (יב ע"א): "בית סתום אינו מטמא כל סביביו. פרץ את פצימיו - מטמא כל סביביו". אבל הרמב"ם בפרוש המשנה לאהלות (פרק ז משנה ז), גרס: "וכך אמרו בית סתום מטמא מכל סביביו"³¹ ופירש שם: "שאם היו כל הפתחים נעולים נעשה הבית כולו כקבר", למרות שלא פרץ את פצימי הבית, אם הם נעולים - נחשבים כקבר סתום. וכך גם כתב בפרוש המשנה באהלות (פרק ג משנה ו) שאם סוגרים את פתחי הבית, הבית מטמא מכל סביביו. וכן פסק בטומאת מת (פרק ז הלכה א) "בית סתום שהמת בתוכו מטמא מל סביביו..."³².

את המשך הגמרא בדין "פרץ את פצימיו" נראה שהרמב"ם הסביר כך: אם אחרי סגירת הבית נפתח פתח, ובכך הציל על כל שאר הבית לצאת מדין קבר סתום, וסתמו - צריך גם לפרוץ את פצימיו ורק אז חזר לדין קבר. וכך כתב בהמשך ההלכה:

31. חיזוק לגרסא זו מצאתי בסמ"ג, עשין רלא, שכתב כרמב"ם: "המת בבית ובו פתחים הרבה, בזמן שכולם נעולים כולם טמאין" ואין צורך לפרוץ את הפצימים. וכתב בהמשך: "וכן תניא בבבא בתרא בית סתום מטמא כל סביביו...".

32. וכך הנוסח המדויק בכל כתבי היד. לדאבון הלב, הגדילו האחרונים לעשות בנושא זה ולא רק שהתעלמו מהרמב"ם בפסק ההלכה; אלא שלחו את ידם "לתקן" את הנוסח במשנה תורה והוסיפו "פרץ את פצימיו". הנוסח הנכון היה עדיין בתחילת תקופת האחרונים וכך ראה את ההלכה רבי לוי אבן חביב (מהרלב"ח) בתשובותיו סימן קמב. "תיקון" זה קשה מצד עצמו שהרי הרמב"ם במהשך ההלכה הביא את הדין של פרץ את פצימיו (לפי הסברו ראה לקמן) ואם כן מה מקומה של הכפילות? יש לציין ש"תיקון" זה אינו מסתדר אם פירוש המשנה (הכסף משנה הכניס את ה"תיקון" לספרים וכתב: "כך היא הגירסא הנכונה בדברי רבנו וכך מצאתיה בספר מוגה", ויש לומר שהמילה "מוגה" מוסבת על ה"תיקון" ולא על הספר). בעיקבות ה"תיקון" הולכו שולל שנים מגדולי הנושאי כלים של הרמב"ם. מרכבת המשנה על הלכות טומאת מת (פרק כה הלכה ב) האריך לסתור את דברי המהרלב"ח בתשובה הנוכרת לעיל, ובסוף דבריו העדיף לקבל את גרסת הכסף משנה וכן ערוך השולחן העתיד טהרות סימן יז סעיף ח הביא את הנוסח בפרוש המשנה מול הנוסח במשנה תורה והעדיף את הנוסח במשנה תורה והעמיד את הדברים בפרוש המשנה שפרץ את הפצימים, והודחק שמבואר. וראה גם שו"ת הרמ"ז (ח' משה בן מרדכי זכות) שתמה על הבית יוסף למה השמיט את הרמב"ם, והסביר שהרמב"ם הושמט מפני ה"תיקון" במשנה תורה, שזו דעתו הנכונה.

נפתח בו פתח אפלו סתמו, אם לא פרץ את פצימיו הנוגע בו מאחוריו ומגו-
טהור, ואין טמא אלא כנגד הפתח³³.
העולה לנו הוא, שהסברו של הרמב"ם לדין, שאדם העומד תחת פתח הבית שמצוי בו
מת-נטמא, הוא שהבית כקבר סתום שמטמא את כל סביבותיו, כל זמן שהפתחים סגורים
ולא חשב לפותחם.

ה. דרך טומאה לצאת

שאר הראשונים, שהסבירו את הטעם לדין לעיל (אהלות פרק ז' משנה ז') בארו- (ונביא לדוגמא
את דברי רש"י בביצה י ע"א ד"ה כולם טמאים):

כל הכלים המונחים בחלל הפתחים, תחת עובי הקורה של פתח - טמאים,
ואף על פי שאינו תחת הגג המאהיל על המת, שגזרו חכמים טומאה על מקום
שהוא דרך יציאת הטומאה, שסופו לצאת דרך שם, וכאן אין אנו יודעים
באיזה יוציאנו, הלכך כולם טמאים³⁴.

כלומר- הכלים תחת הפתחים טמאים מדין חדש, "סוף טומאה לצאת", בגלל שהמת
יעבור תחת אחד מהפתחים (ואחרי-שחשב על פתח מסוים, דווקא באותו פתח) כאילו הוא
נמצא שם עכשיו. וכן פירשו הר"ש והרא"ש ור"י עובדיה מברטנורא באהלות (פרק ג' משנה ז'
ושם (פרק ז' משנה ט'). וכן הובא בבית יוסף בסימן שעא ונפסק בשולחן ערוך (שם סעיף ז'): "חצר
המוקפת זיזין ואכסדראות" והוסיף שם הרמ"א: "והטעם, משום דהואיל וסוף-הטומאה
לצאת דרך שם, רואין כאילו יצאה". ועל פי עיקרון זה ראוי להחמיר ולגזור טומאה על כל
הפתחים שעתידי המת לעבור בהם, וכך המשיך הרמ"א: "ולכן יש מתמירין לכהנים לילך

33. לא מצאתי פירוש דומה בשאר רבותינו הראשונים. אבל יש לעיין בתוספתא אהלות פרק טז הלכה טו
"קבר שסתם פתחו אינו מטמא בכל סביביו, פרץ את פצימיו וחזר וסתמו מטמא את סביביו". משמע מכאן שזו
סתימה שניה ודוקא אז צריך לפרוץ את פצימיו, וצריך עיון. וכן יש לעיין בחידושי ר"י מיגאש לבבא בתרא
שכתב שאם לא פרץ את פצימיו התיאש מהפתח ונהפך לשאר כתלי הבית, ובר"י לבבא בתרא כתב יד ניו
יורק: "בית סתום יש לו ארבע אמות, פרץ את פצימיו מטמא מכל סביביו". הדים לשיטת הרמב"ם ניתן
למצוא בדרישה על הטור סימן שעא אות ו שכתב שאם הכניסו מת למרתף וסגרו את הפתח, דין המרתף כקבר
סתום. הטי"ז ס"ק י והש"ך בנקודת הכסף השיגו על דברי הדרישה מכמה צדדים אבל לא השיגו עליו שאין דין
קבר סתום עד שיפרוץ את הפצימים, אבל אינני בטוח שהתכוונו לכך. וראה חזון איש על מסכת אהלות סימן
יז ס"ק ו, וכן פתח האהל לר"ח קופימאן כלל א' סימן ב, שכתב שהדרישה חשש לשיטת הרמב"ם!

34. בהגהות מהרי"ב רגשבורג העיר על סתירה בדברי רש"י. כאן כתב רש"י ש"סוף טומאה לצאת" הוא דין
דרבנן, ובביצה לח ע"א כתב שזו הלכה למשה מסיני (במובן של דין תורה) וכן כתב בערובין סח ע"א. ועיין
בתרוצים שהפנה אליהם שם. ובערוך השלחן העתיד טהרות סימן יז סעיף י כתב שרש"י חזר בו. החזון איש על
מסכת אהלות סימן ה ס"ק ג הסביר שבאמת הדין דרבנן ומה שכתב "דאורייתא" כוונתו היא שעיקר טומאה
מהתורה.

דרך שער העיר שסוף המת לצאת משם". מדין זה נוספו בעיות חדשות, כגון: הימצאות כהן בחדר מדרגות של בית שיש בו מת באחת מהדירות, וכן בעיית כניסה לכהנים לבתי חולים (כאשר יש חשש תמידי למציאות באחת המחלקות).

כאמור לעיל, הרמב"ם הסביר את טומאת הפתחים בבית סתום מדין קבר סתום, ולא נמצא אצלו בשום מקום את העיקרון, "סוף טומאה לצאת"³⁵.

והאמת, שאין ביטוי כזה מצוי כלל במשנה, המשנה כותבת "דרך טומאה לצאת" (אהלות פרק ג משנה ז; פרק ד משניות א-ז; פרק ט משניות ט-י³⁶), ופירוש הביטוי- במקרה שיש שתי אפשרויות לטומאה לעבור, ויש להעדיף מקום אחד, מעדיפים את היציאה³⁷, לדוגמא: אם יש טומאה בביב, ולביב יש חיבור של טפח לבית ולרחוב, רואים את הטומאה כיוצאת לרחוב ולא ככנסת לבית (השווה לטומאת מת פרק יח הלכה ז), וכן שאר המשניות מתפרשות באופן זה.

את המחלוקת במשנה באהלות (פרק יא משנה א), בין בית שמאי לבית הלל בענין בית שנסדק, וטומאה בצד אחד והכלים בצד אחר, מסביר הרמב"ם על פי העיקרון של "דרך טומאה לצאת". בית שמאי מצריכים סדק בגודל ארבעה טפחים מפני שהטומאה דרכה לצאת. ורק אם יש סדק שכזה מעדיפים לומר שהטומאה נשארתי במקום, ולדעת בית הלל מספיק סדק כל שהוא. אם היה ההסבר כשאר הראשונים ב"סוף טומאה לצאת" הרי שכאן, גם אם יש סדק רחב, עדיין סוף הטומאה לצאת משם, ומה מעיל סדק גדול יותר?

על פי שיטתו של הרמב"ם הטעם לכך הוא שאסור לכהן לעמוד תחת אכסדרא היוצאת מהבית שבו המת מצוי בתוכו. הוא שהבית כקבר סתום. אם נפתח אחד מהפתחים (או חשב

35. אצל האחרונים דין "סוף טומאה לצאת" נתפס כמושכל ראשון ואבן יסוד בהלכות טומאה, עד כדי כך שסרבו להאמין שהרמב"ם אינו סובר שקיים דין כזה. והעמידו את דבריו שבאמת כתב קבר סתום אבל התכוון ל"סוף טומאה לצאת", ראה רש"א וואלק, שערי טוהר חלק א' עמודים 46-48, וכן סדרי טהרות על מסכת אהלות פ"א. וראה גם שו"ת מכתם לדוד יורה דעה סימן נא.

36. ראה אברהם גולדברג, מסכת אהלות מהדורה מדעית, ירושלים תשס"ו עמוד 31 שהעיר שאין את הביטוי "דרך טומאה לצאת" במשנה פרק ג משנה ז, ברוב כתבי היד. לדעתו באמת אין מקום לתוספת זו כי הסביר את הביטוי באופן אחר (כדעת ערוך השולחן, ראה הערה הבאה). לדעתו הדפוסים שובשו בעקבות הסברו של הרמב"ם למשנה שהוסיף כאן את הביטוי הנ"ל.

37. ערוך השולחן העתידי סימן יז סעיף ט מציע הסבר אחר (ביחס למשנה פרק ד משנה ב) - "דרך טומאה לצאת" הכונה - דרך האהל החיצון להתערבב עם הפנימי ושניהם נהפכים לאהל אחד; וסיים: "וזהו כל דרך טומאה לצאת שבאהלות במשנה ותוספתא". וקצת קשה להסביר טעם זה במשנה פרק ג משנה ז בענין ביב, שהרי שם יתכן שהטומאה נמצאת הרחק מהבית ואם אין ביציאה לרחוב טפח, ובכניסה לבית יש טפח הבית סמא. והרי אין כאן אהל אחד! אבל העיקרון שהציע ערוך השולחן נכון מאד בשיטת הרמב"ם, וכמה הלכות שהסבירו האחרונים מדין "סוף טומאה לצאת" הסביר הרמב"ם על פי העיקרון שהאהל החיצון מבטל את האהל הפנימי. וראה מה שכתבנו על כך לעיל הערה 27.

לפותרו³⁸ רק העומד שם טמא, כי שאר הבית יצא מדין קבר סתום, ורק באותו הפתח נשאר הדין כמקודם. על שאר הפתחים בהמשך הבית לא שייך כלל דין קבר סתום ואם כן אין כל חשש לעמוד שם.

ט. הטהרות והטומאות הן הן גופי תורה

לסיכום, הרמב"ם חזר בו מהבנתו את דין טומאת קבר בפרוש המשנה, ובאר לנו את דעתו החדשה במשנה תורה. בעקבות כך נגררו ההלכות בענין גולל ודפק וטומאת קברי גוים. על פי ההסבר לטומאת קבר הוכחנו שאין קבר מטמא באהל (דוקא אם יש בו הלל טפח!) והסברנו את דין "בית סתום מטמא מכל סביביו", וההשלכות שיש לדין זה על "דרך טומאה לצאת".

כפי שכתבנו בתחילה, בכל הנושאים הללו דעת הרמב"ם הושמטה מהבית יוסף וכמעט שלא דנו בשיטתו בצורה עיקבית³⁹.

נאמר במשנה בחגיגה (פרק א משנה ח) :

הלכות שבת חגיגות ומעילות כהררים תלוים בשערה, מקרא מועט והלכות מרובות. הדינין והעבודות הטהרות והטומאות והעריות יש להן על מה שייסמכו, והן הן גופי תורה⁴⁰.

בנוסף לעובדה שבמצוות אלו יש מקראות הרבה, יש ערך גדול בלימודם, וכך הסביר הרמב"ם משנה זו בהקדמה לכלים :

וכך אמרו עוד בטומאות ובטהרות הן הן גופי תורה, ומדוע לא? והן הסולם לרוח הקדש כמו שאמרו : טהרה מביאה לידי קדושה ...

הסיבה לדיון השטחי (יחסית) בנושא זה בבית יוסף נעוצה, לעניות דעתי, במיעוט ההתעסקות בהלכות טומאה וטהרה בתקופת הגלות, כפי שהרמב"ם כתב בעצמו בהקדמה לכלים :

38. ברורה הסיבה לכך שמחשבה מספיקה לבטל את הבית מדין קבר סתום (ראה פירוש המשנה אהליות פרק ז משנה ד וערוך השולחן העתיד סימן יז סעיף ח). אבל הסיבה לכך שהעומד תחת הפתח שחשב עליו לפותרו - נטמא היא, שפתח זה נחשב כפתוח. וראה פירוש ר"ח למסכת ביצה י ע"א : "ותימא לן שכל פתח העומד להפתח כפתוח דמי. ואינו חוצץ בפני הטומאה אלא דברי הסותם לגמרי" (והשווה לדברים שהבאנו בפתיחה למאמר זה). הסבר שונה ראה בפתח האהל כלל א סימן ב בשם שיטה מקובצת שמעשה הפתיחה שיהיה בהמשך מצטרף למחשבה שעכשיו קיימת, וצריך עיון.

39. ספרו החשוב של ר' חיים משולם קויפמאן, פתח האהל (ירושלים תשי"ט) יוצא דופן. הספר דן במסכת אהליות בכלל ובשיטת הרמב"ם בכל נושא בפרט.

40. אמנם הטהרות והטומאות יש בהם מקראות הרבה, אבל באהליות מקרא מועט. וכך כתבה הגמרא בחגיגה יא ע"א : "אהלות, מקרא מועט והלכות מרובות". אך אין עובדה זו יכולה להוות סיבה למיעוט הלימוד, וכבר הגמרא הוסיפה למאי נפקא מיניה : "ואי מסתפקא לך מילתא באהליות, עיין במתניתין".

ואתה יודע כי היום בעונותינו שרבו, אם חזרת על ראשי ישיבות ישראל כל שכן בתי כנסיות תמצא שיקשה עליהם בענין זה דבר שנאמרו בו מקראות רבים בתורה ובמשנה ומה שהוא יותר ברור ופשוט מזה. ואין להתפלא ממצב כזה בזמן הגלות והעדר ענינים אלה מחמת מיעוט העוסקים בהם.

ברוך ה' שהיום בטלה מעלינו הגלות, וודאי שעלינו להתכונן לעיסוק מתמיד בנושאים אלו. סיבה נוספת לדבר, קושי הנושאים הנידונים, פירוש המשנה לאהלות רצוף בטוים המורים על קושי הבנת הנושאים, כגון (פרק ט משנה טו): "והבן זה כי הוא מקום עיון דק וקשה לא ירגיש בו אלא בעל תבונה מעולה מאד" ועוד הרבה כגון זה⁴¹.

מסיבה זו יש בי חשש, שמא הדברים שכתבתי למעלה אינם קולעים לאמת, שיודע אני שמדרגתי רחוקה מ"בעל תבונה מעולה מאודי", מה עוד שעדיין לא קיימת את דברי הרמב"ם בהקדמתו לכלים: "ואני רוצה להעיר כאן על מה שאפשר לשנות בו, והוא, ראוי לך אם אתה ממי שגבר חשקו לדעת הטומאות והטהרות והבנת כל מה שנכלל בסדר זה, שתדע על פה תחלה כל ההקדמות שהקדמתי במבוא זה עם לשון הפרק הראשון הזה של כלים וגם פירושו בו עד שתדעו על פה היטב מאד, עד שיהא כל זה שגור בפך בלי שתצטרך לאמץ מחשבתך כדי לזכרו. ולא יספיק לך כלל לכך לקרא אותו ולעבור עליו, ואפילו תקראהו אלף פעמים בלי שתדעו על פה לא יספיק לך זה, אלא יהיה שגור על לשונך כמו קריאת שמע", וכמה עצומות מילים אלו אשר אין להוסיף אחריהם דבר.

41. ראה פרוש המשנה אהלות פרק א משנה ט; פרק ד משנה א; פרק ט משנה א; פרק יב משנה ז ועוד.